

FÜZÉR, SZÁDVÁR, CSERÉPVÁR, DÉDES
Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megye váraiban, 2009.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye várakban kiemelkedően gazdag vidék, örökségturisztikai szempontból kiváló célpont. A legutóbb megjelent vártopográfia adatai szerint,¹ területén 106 ismert erődítmény és 35 bizonytalan jellegű vár van. A kulturális örökségvédelem problémákban gazdag feladatai közé tartozik a középkori eredetű várromok kutatása, védelme. A régészeti emlékeink ezen népes csoportja nemcsak szakmai, hanem turisztikai szempontból is kiemelkedő érdeklődésre tart számot, erre utal a romok aránylag magas látogatottsága is. Emiatt nagy elvárások nehezednek a várakat kutató régészekre, történészekre és a megóvásukat irányító műemlékes szakemberekre.

A várakkal „rendelkező” önkormányzatok ugyanis gyakran reprezentációs, kulturális feladatuknak tartják, hogy a területükön lévő erősségek magas falakkal, fedett terekkel, azokban létrehozott kiállításokkal, illetve egyéb reprezentációs elemekkel (pl. zászlók, címerpajzsok stb.) rendelkezzenek a látogatószám további növelése érdekében. Erődítményeink zöme azonban mára már – különösen a laikusok számára – nehezen értelmezhető árkokká, sáncokká, egymással rendszert nem alkotó romos falcsonkokká, vagy éppen föld alatt húzódó és csak domborzati jelek alapján felismerhető falomladékokká vált.

Nyilvánvaló tehát, hogy mind a szakmai, mind az önkormányzati szempontokat szem előtt tartva, ezekben az objektumokban először különböző kiterjedésű régészeti kutatást kell folytatni. A feltérési munkák előkészítésénél azonban több olyan tényezőt is figyelembe kell venni, melyek jelentősen befolyásolják a kutatás kiterjedését, menetét és idejét is. Elsősorban természetesen mindennek a gazdasági alapját kell megteremteni, lehetőség szerint hosszabb távra tervezve. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, sőt, hangsúlyoznunk kell, hogy a régészeti feltérások költsége még mindig csak töredék része az azt szükségszerűen követő állagvédelmi, helyreállítási munkák költségeinek.

Másik fontos tényező, melyről sok esetben hajlamosak a felek megfeledkezni: az idő. Közismert tény, hogy középkori váraink is folyamatosan, olykor évtizedekig épültek, évszázadokon keresztül fejlődtek, a birtokos vagy birtokosok anyagi lehetőségei, illetve hadászati szempontok változása miatt. A szakemberek számára ugyan magától értetődő tény, de el kell fogadniuk a várak fenntartóinak és a várakat látogató közönségnek is, hogy – hasonlóan a középkori viszonyokhoz – egy-egy erődítmény feltérása, műemléki helyreállítása, megóvása hosszú évekig, évtizedekig elhúzódó munka lehet.

Az elmúlt esztendőben több önkormányzat is megkereste a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóságot, hogy végezze el a településeik határában álló várromok régészeti feltérását. 2009-ben így 6 középkori várrom területén folytathattunk régészeti kutatást: Cserépváron (Szörényi Gábor András), Dédes várában (Szörényi Gábor András–Gál-Mlakár Viktor), a füzéri várban (Gál-Mlakár Viktor), Szádváron (Gál-Mlakár Viktor), a tokaji Rákóczi-várban (Makoldi Miklós) és a vadnai várban (Szörényi Gábor András), továbbá két helyen egyéb szervezetek végeztek várásatást: Regéc várában (Gíber Mihály, ELTE Régészettudományi Intézet), a sátoraljaújhelyi várban (Ringer

1 Nováki Gyula–Sárközy Sebestyén–Feld István: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája. 1. Budapest–Miskolc, 2007.

István, MNM Rákóczi Múzeum).² Öröndetes és szerencsés módon ezek a feltárások már nem csak régészeti feladatokat jelentettek, hanem lehetőség nyílt a feltárt, megtisztított falszakaszok ideiglenes vagy végleges állagvédelmét is megvalósítani. Ebbe a folyamatba szintén bekapcsolódtak a múzeum munkatársai, szakértői illetve koordinációs feladatokat vállalva fel.

Régészeti kutatások Füzer várában

Füzer várának keleti előterében, a 17. század végi inventáriumok által „Lyukpincének” nevezett, és a közelmúltban részben kitisztított pince járataitól nyugatra elhelyezkedő, fákkal ritkásan benőtt, és aránylag sík területen jelöltük ki 2009-ben a kutatások helyszínét. A várba felvezető turistaút közelében, a fent jelzett terület északi részén egy 22 m hosszú, és 2 m széles (2009/1. árok), valamint attól mintegy 20 méterrel délebbre egy 7 m hosszú és szintén 2 m széles (2009/2. árok) kutatóárokban kezdődtek meg a feltárási munkák. Célunk a középkori forrásokban előforduló, talán a fent említett pincékhez kapcsolódó egyéb (talán gazdasági) épületek esetleges meglétének vagy hiányának tisztázása volt.

A terület déli részén elhelyezkedő rövidebb kutatóárkunkból a középkorhoz köthető objektum vagy leletanyag nem bukkant elő. Ugyanakkor az északabbra kijelölt 1. kutatóárok mélyítése során, annak nyugati részén, 90-100 cm-es mélységben két, vörös színű körként jelentkező objektum nyomaira bukkantunk. Ezek kitisztítása és bontása során két középkori mészégető kemence maradványai kerültek elő. A nyugatabbra elhelyezkedő kemencének csupán a déli fele esett kutatóárkunk területére, azonban így is tökéletesen tudtuk vizsgálni a kemence szerkezetét és betöltésének rétegeit.

Az egykori kemence betöltésének kitermelése során kevés mésszel kevert, köves, sötét színű feltöltést bontottunk el. A mészégető kemence teljes mélysége a jelenlegi felszíntől mérve 190 cm, kisserkeszthető teljes átmérője kb. 320 cm. A mészégető kemence gödrének szélén egy 35 cm széles és 40 cm magasságban megmaradt meszes habarcsba rakott kőfalat tártunk fel. E „fal” felett a talaj mintegy 5-6 cm vastagságban és 60 cm magasságban vörösen átégett. Ez a jelenség a mészégetés folyamán keletkezett igen nagy hőnek tulajdonítható, azaz a mészégető kemence egykori aktív működésének is egyértelmű bizonyítéka.

A másik vöröses színű feltöltés szintén egy – ugyanakkor a fentiekben leírt kemencétől kissé eltérő szerkezetű – mészégető kemence maradványait rejtette magában. Ennek a kisebb méretű, ovális alaprajzú, teknős aljú kemence átmérője 200 cm, mélysége, a feltöltési szintjétől mérve, mintegy 60 cm volt. Ugyanakkor kőből rakott fallal, vagy kemencepadkával ennél a kemencénél nem találkoztunk. A meszes betöltésű kemencetést körül megfigyelt vörösre átégett földréteg sokkal intenzívebben jelentkezett. Vastagsága mintegy 10-15 cm volt, és jelen esetben nem csak a kemence körüli föld égett át, hanem egy vékony agyagos tapasztást is megfigyelhettünk. A mészégető aljában jelentős mennyiségben égett fadarabokat, faszénét is találtunk. A kemence szája kelet felé nézett.

A feltárt mészégető kemencék korhatározásában stratigráfiai helyzetükön túl igen csekély számú kerámiatöredék lehet segítségünkre. A nagyobb kemence betöltéséből pár darab barna színű fazékhoz tartozó töredék, valamint egy sárgásfehér színű, vörös festés-

2 Az utóbbi két várról a kutatók önálló beszámolója olvasható folyóiratunk jelen számában (Szerk.)

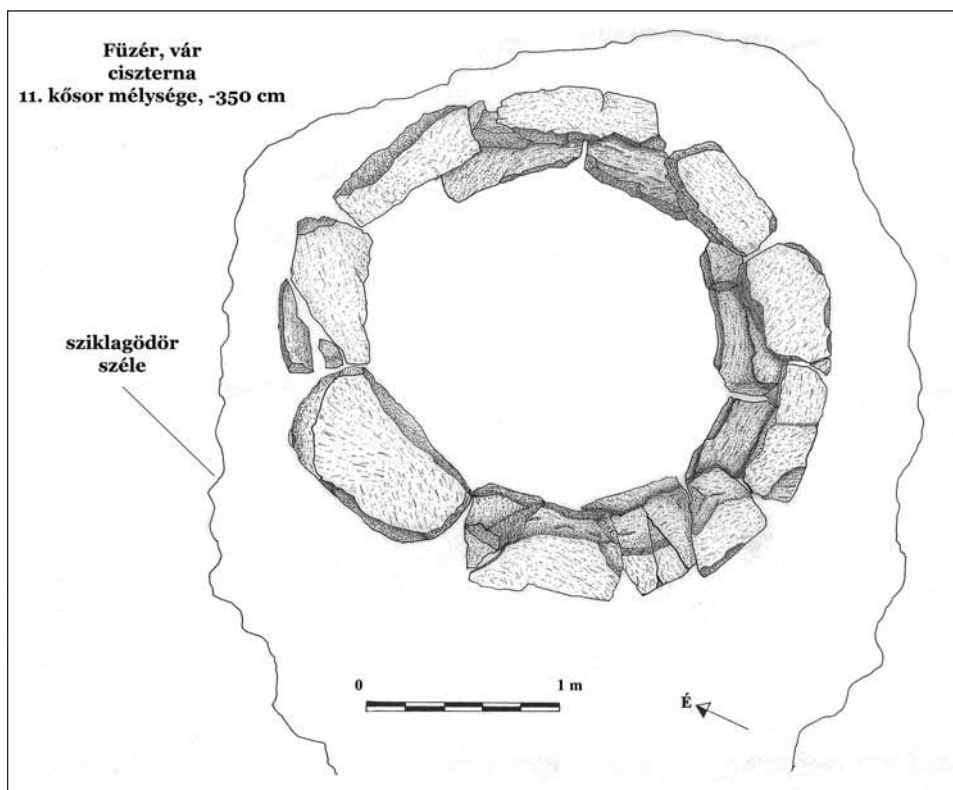
1. A füzéri vár alatt feltárt mészégető kemencek

sel díszített asztali edény töredéke került elő. E töredékeket a 13. század második felére vagy a 14. század elejére keltezhetjük. A kisebbik kemence betöltéséből korhatározó lelet nem került elő. Azonban megállapítható volt, hogy ennek a kemencének a gödre vágja a nagyobb kemence gödrét, azaz fiatalabb annál. Kialakítása során az előző, idősebb kemence már nem működött, vagy létezéséről sem tudtak.

2009. szeptember utolsó hetében folytathattuk a füzéri felsővár ciszternájának 2004-ben megkezdett, majd félbemaradt kutatási munkáit. A legutóbbi feltárás óta a ciszterna gödrébe nagy mennyiségű törmelék, szemét hullott be, valamint oldalán gyér növényzet telepedett meg. A vár kezelője egy elektromos emelő-szerkezetet, valamint egy, az azt tartó masszív fa-fém állványzatot telepített a kutatandó terület fölé.

Első lépésként a faragott kövekről és a ciszterna belsejéről, valamint a ciszterna sziklagödrének belső oldaláról eltávolítottuk az azt borító törmelék- és szemétreteget. Kiderült, hogy a vízgyűjtő építéskor a várudvar sziklájába egy kör alapterületű, 360 cm átmérőjű gödröt mélyítettek. A kutatás során megállapíthattuk, hogy a sziklagödröt ékeletes repesztéssel alakíthatták ki, mivel a sziklafalon a kutatott mélységig vésés, faragás, vagy fűrészelés nyomait nem fedztük fel. Ugyanakkor a tisztítás során azt tapasztaltuk, hogy a sziklafelszín igen jól és könnyen hasadt.

A ciszternát alkotó faragott kövek és a közel függőleges sziklafal közti 30-100 cm széles területet sárga és helyenként kevert, szürke színű, döngölt agyaggal töltötték fel. A ciszterna faragott kövek által lehatárolt területe, azaz a tényleges vízgyűjtő rész, szintén megközelítőleg kör alaprajzú, belső átmérője észak-déli irányban 160 cm, kelet-nyugati irányban 180 cm. Az elsődleges tisztítások után megállapíthattuk, hogy a faragott kövek igen rossz állapotban vannak, egy részük hiányzik, másik részük, melyek még ugyan a helyükön vannak, de mélyebben helyezkednek el, összeroppantak. Ezért úgy döntöttünk,

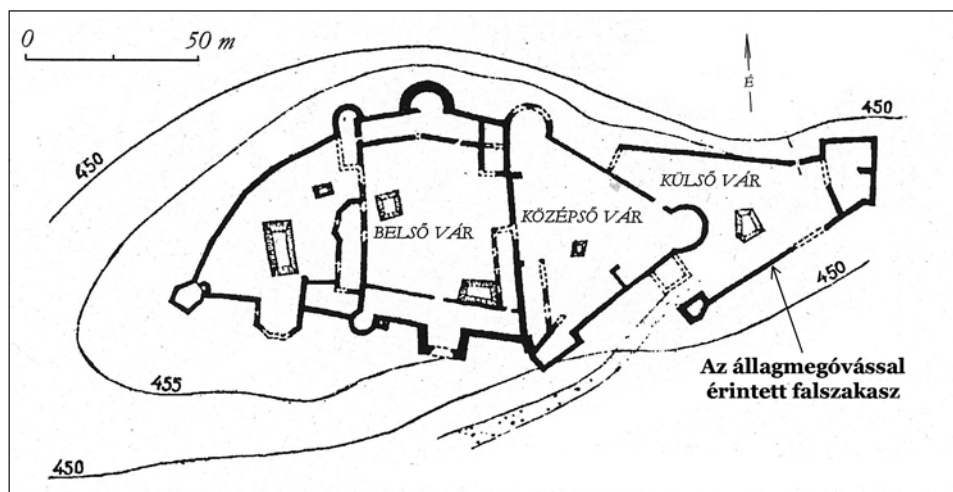
2. A füzéri várban feltárt ciszterna alaprajza

hogy a nemcsak a ciszterna belsejét tisztítjuk ki, hanem a balesetek megelőzés érdekében elbontjuk és kiemeljük a faragott köveket, valamint kitermeljük a kövek mögötti döngölt agyagréteget is, mely talán a ciszterna építésének idejéhez adhat korhatározó leleteket.

A kutatás során a következő munkamódszert alkalmaztuk. A ciszterna belsejének szintsüllyesztése, majd az állapot dokumentálása után kiforgattuk és kiemeltük a kőelemeket, majd a kövek mögötti agyagréteg kitermelésére került sor. Ezzel a módszerrel vizsgálni tudtuk a döngölt agyagréteg szerkezetét, illetve elkülöníthettük az agyagból előkerült leletanyagot is.

A bontási munkák során a következő megfigyeléseket tettük. A megközelítően kör alaprajzú ciszterna nem pontosan a sziklagödör középpontjában helyezkedik el, hanem annak keleti részében. A faragott kövek mögötti feltöltés az északi, keleti és déli oldalon átlagosan 30-50 cm, míg a nyugati oldalon 80-100 cm szélesnek bizonyult. Az északi, keleti és déli oldalon a faragott kövek mögött egységes, sárga színű döngölt agyagot bontottunk el. A sziklagödör nyugati részében nagyjából szürke színű, tégladarabokkal, apró kövekkel és helyenként sárga agyaggal kevert, szintén döngölt agyagot termeltünk ki.

A sziklagödör déli oldalában meghagyott metszetsfalak vizsgálata során megállapíthattuk, hogy a kevert szürke agyagréteg, így az elért ideiglenes szint a 11. kősr mélységében, jelenleg -360 cm-en helyezkedik el. A megtisztított felületet dokumentálva kitűnik, hogy a ciszterna gödrének nyugati részén megfigyelt szürke kevert agyagfeltöltés jól elkülönül az északi, keleti és déli oldalakon jelentkező sárga színű agyagrétegtől. A

3. Szögliget-Szádvár (Szente József és Ferenczhalmy Zoltán felmérése, 1965)

jelenlegi kutatási szakaszban feltételezhetjük, hogy összefüggés lehet a kevert szürke agyag megjelenése, valamint a sziklagödör nyugati irányú kiszélesedése között.

Az agyagos feltöltés bontása közben különválogattuk a sárga agyagból, illetőleg a szürke agyagból előkerült leletanyagot. Ezek alapján megállapíthattuk, hogy a magasabban elhelyezkedő, kevert rétegekből még kerültek elő kései kerámiatöredékek is, azonban a mélyebb, már tisztább rétegekben megfigyelhettünk korhatározó, korábbi darabokat is. A sárga agyagból elsősorban vörös színű, budai analógiák alapján a 15. század második felére keltezhető, míg a kevert szürke agyagból későbbi, már a 16–17. századhoz köthető zöld illetve sárga mázas edénytöredékek kerültek elő.

Ezek alapján jelenleg azt feltételezhetjük, hogy talán a 15. század folyamán, annak második felében kialakított ciszterna nyugati részét valamikor a 16–17. század folyamán megújíthatták, javíthatták. Ez lehet a magyarázata a sziklagödör nyugati irányú kiszélesedésének, melyet, mint egy utólagos munkagödört alakíthattak ki. Szintén az utólagos javítással magyarázhatjuk, hogy a ciszterna kövei a nyugati oldalon több sornyi magasságban omlottak ki. A feltárás során a ciszterna belsejében még érintetlen régészeti réteget nem bolygattunk meg, ott csak a korábbi évek törmelékének eltávolítása történt meg.

Állagmegóvási munkák a szádvári várban

2009 nyarán lehetőségünk nyílt a külső vár déli fala mentén tervezett állagmegóvási munkákat megelőzően, régészeti megfigyelés keretén belül, faltisztítási, illetve elsősorban a falsíkok belső oldalán, szintsüllyesztési munkák elvégzésére. A munkánkat a Szádvárért Baráti Kör önkéntesei és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Észak-magyarországi Irodájának munkatársai segítették.

A falkutatási munkát a déli várfal nyugati és középső részének mintegy 25-30 m hosszú falszakaszának megtisztításával kezdtük. A célunk a romos várfal eddig még föld alatt lévő, olyan falsíkjainak felkutatása és kiemelése volt, melyekre a kőművesek már biztonsággal falazni tudnak. Ennek érdekében a kutatott falszakasz belső oldalán átlag

4. Szádvár. A feltárt falszakasz

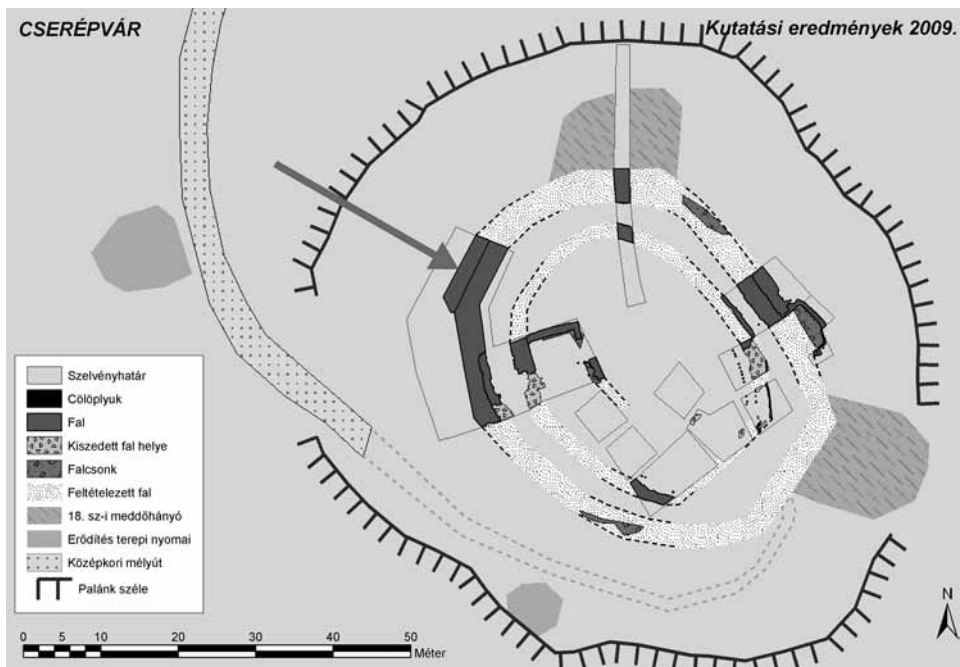
60-100 cm mélységű szintsüllyesztést hajtottunk végre, mely során csupán a fal leomlása, pusztulása során keletkezett nagyköves, gyökerekkel szabdaltnál távolítottuk el. A várfal átlagos szélessége ezen a szakaszon 120-130 cm-nek bizonyult.

Kibontottuk a déli fal középső szakaszán jelentkező két nagyobb falomlás betöltését is. Ezek, mint kiderült, egy-egy kifelé szűkülő, a várfal építésével egy időben kiépített lőrés (3. és 4. lőrés) maradványait rejtették. E lőrések nyílásának belső mérete 110-120 cm, míg külső, javarészt már csak kiserkeszthető nyílásszélességük 30-40 cm között mozgott. Egykor, pusztulása előtt hasonló lőrés lehetett a déli fal nyugati, jelenleg legmagasabb (átlag 5-6 m) álló szakaszán látható, átlag 110 cm széles falszakadás is (1. lőrés).

A déli fal nyugati szakaszán egy további, szinte teljes egészében rekonstruálható lőrést találtunk (2. lőrés). Ennek a nyílásnak a várfal külső síkjában még látható a külső lezárása, egy sárga tufakőből faragott kulcslyuk alakú nyílást tartalmazó kő formájában. A tufakő magassága 90 cm, szélessége 40-60 cm, vastagsága 30 cm. Ezt szintén a fal építésével egy időben helyezték el a várfalban. A lőrés belső szája 110 cm széles, kiserkeszthető magassága 80-90 cm, a lőrés teteje a külső falsík felé rézsűsen lejt. Alja vízszintes, közvetlenül a faragott kő előtt egy igen jó állapotban megmaradt fa gerenda húzódik keresztben, melyre egykor a szakállas puskát támasztották. A minimális mértékben megmaradt nyomok alapján feltételezhetjük, hogy a lőrés padlója és fala belülről vakolt lehetett.

A déli fal keleti szakaszának tisztítása során a belső falsíkot mintegy 60-100 cm-es magasságban bontottuk ki önmaga törmelékéből. A külső falsíkot már erősen lepusztult állapotban találtunk meg, néhol csupán 30-50 cm magasságban emelkedett a felszín fölé. A fal szélessége itt is átlag 120-130 cm volt. A déli fal mind a keleti, mind a nyugati szakaszán ugyanazon szélességben, ugyanazon építési technikával épült.

A keleti várfalszakaszon a korábbi tapasztalatok alapján már számítani lehetett újabb lőrések előkerülésére. Ezeknek azonban itt már csak erősen lepusztult, roncsolt maradványai kerültek elő (5. és 6. lőrés). Mindkét nyílás külső szája a lőrés padlójáig leromlott,

5. Cserépvár alaprajza a helyreállított várfalszakasszal

a függőleges falak síkjai, melyek csupán 20-50 cm magasságban maradtak meg, szintén kifelé pusztultak.

A kutatás összességésként megállapíthatjuk, hogy a külső vár egykori kapujától az ún. Németh bástyaig húzódó déli várfal egy építési periódus eredményeként jött létre. A falban biztosan 5, de nagy valószínűséggel 6, egymástól átlag 4,5 m távolságra elhelyezkedő lőrés alakítottak ki, melyek külső oldalán, a fal síkjába mélyítve tufaköböl faragott kulcslyuk alakú kilövényílások lettek beépítve.

Állagmegóvás Cserépváron

Cserépvár 2009-es kutatásának előzménye 2004–2007 között, négy évad során folytatott tervszerű ásatás volt, melynek során keskeny szondákkal és szelvényekkel meghatároztuk a kővár alaprajzát.³ Míg 2004 előtt néhány métert leszámítva nem voltak felszín feletti falak, addig az ásatásoknak köszönhetően vastag és magas kőfalak bukkantak elő. Ezen felfedezett emlékeket minden évben geotextillel takartuk le, majd amikor már viszonylag sok falszakaszt feltártunk, az önkormányzat pályázatot adott be a műemléki konzerválásra. Bár ez az első évben még nem járt sikerrel, 2009-ben már eredményes volt. Közben elkészítettük a helyreállítás tervét és beszereztük a kivitelezéshez szükséges örökségvédelmi hatósági engedélyt a Kulturális Örökségvédelmi Hivataltól. Mindezek birtokában a több helyen kis kiterjedésben megvizsgált falszakaszok egy részén nagyobb

³ Az ásatások részletes bemutatására l.: SZÖRÉNYI G. A.: Cserépvár kutatásának eredményei. *Castrum*, 7. (2008/1) 137–154.

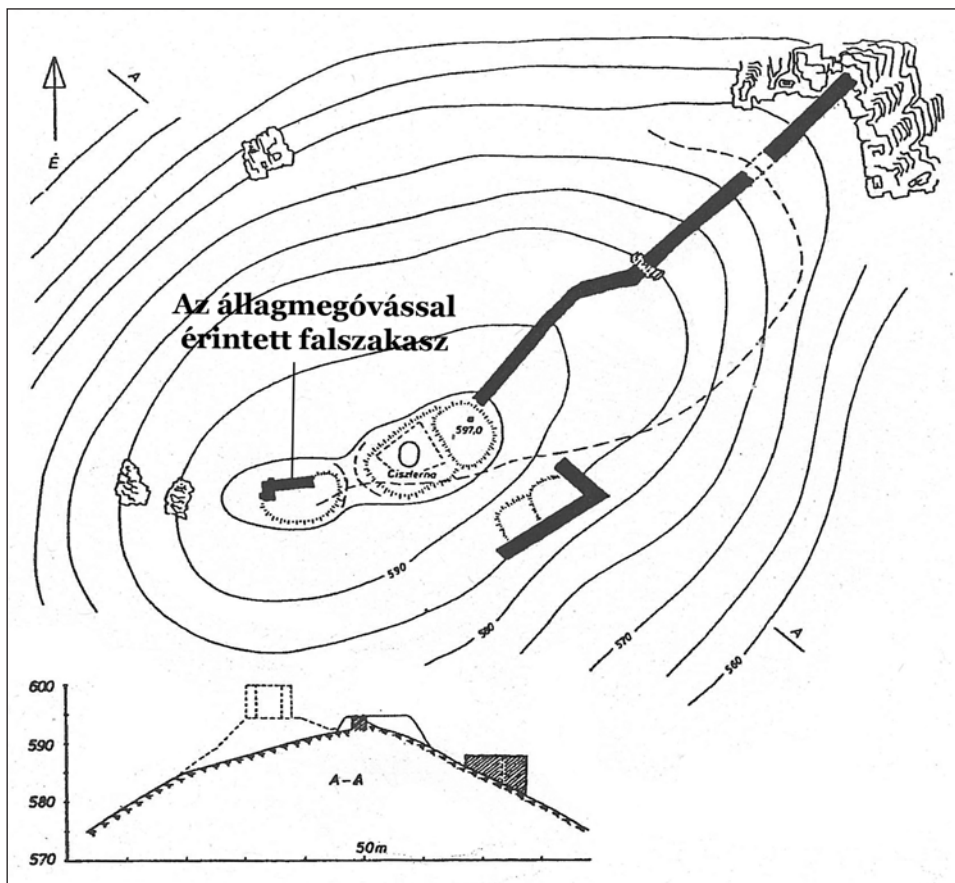

6. Cserépvár, a helyreállított várfalszakasz

felületeket is kibontottunk, s így összefüggőbb falszakaszokat mutathatunk be. Az ásások során korábban már minden esetben tisztáztuk a régeltani viszonyokat, s így tudtuk, hogy a több méter magas falak előterében a saját „önmaga törmeléke” a fedőréteg. Ez a vár 18. századi pusztulását követően alakult ki, amikor a leomlott falak mögül a belső feltöltések és/vagy törmelékek kierodáltak, egy másod-, illetve harmadlagos helyzetű törmelékértéget hozva létre. Mivel ezt három helyen is átvágtuk és megbizonyosodtunk a fent leírt helyzetéről és kronológiájáról, ezért úgy döntöttünk, hogy 2009-ben már gépi erővel távolítjuk el a fal tövében nyugvó sok köbméter törmelékét, folyamatos régészeti megfigyelés mellett. Ezért a pályázatba beépítettük a gépi földmunkát is és a már korábban feltárt falak irányát követve további 15 m-t szabadítottuk ki a törmelék alól, mindenhol kibontva a konzerváláshoz szükséges falsíkokat.

A gépi kibontás természetesen jogos kérdéseket vethet fel, de mérlegelni kell(ett), hogy a törmelék kézi erővel történő eltávolítása még egy olyan kicsi vár, mint Cserép esetében is több évtizedet igényelt volna, irdatlan költségekkel. Az ún. „önmaga törmelékének” eltávolítása azonban semmiben sem különbözik a nagy felületű nyílt színi megelőző feltárásokban évtizedek óta bevett szokássá vált humuszolásától. Itt is és nyílt színen is éppen a folyamatos régész-jelenlét biztosítja az információvesztés kiküszöbölését. Az újonnan felszínre került falak teljes körű fotós és műszeres felmérése, valamint térinformatikai dokumentálása is megtörtént, ezeket az adatokat a kivitelezéshez felhasználtuk.

A munka eredményeképp a vár nyugati oldalán egy 26 méter hosszan feltárt falszakasz, mely a kövár külső falóvét képezte, egyik legnagyobb felületű épített emlékkünké vált. Itt két, egymástól élesen elváló építési periódust különböztettünk meg. Az elsőt egy közel függőleges, 2,5 méter széles, közepes méretű tört kövekből, egységesen rakott fal alkotja, melyen többszörös, kissé hevenyészettnek tűnő javítgatások nyomai mutatko-

7. Dédes vára (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1978)

nak. A második periódusban ezen fal ÉNy-i szakasza elé – a vár feltételezett megközelítési irányának megfelelően – hatalmas görgetegkövekből egy ún. ciklopszfalat emeltek. Ez utóbbi síkja erősen döntött, azaz rézsűs, melyet egy, a fal erősítését szolgáló köpenyezésnek tarthatunk. A formai jegyek és a falelválások alapján a ciklopszfalat a vár kései korszakára keltezhetjük. Minden bizonnyal a források alapján 1614-re tehető törökkori kiépítés része lehetett, melyet a korábbi, első periódusú, függőleges kiépítésű védőövhöz tapasztottak.

A feltárás során csak a törmelékréteget távolítottuk el, addig a szintig, amíg a faljavításokhoz szükséges eredeti falsíkok elő nem bukkantak. Ezen túlmenően további régészeti rétegeket nem bolygattunk, azt későbbi tervátadások feladatának hagyva meg. A kutatást követően azonnal megkezdjük az ideiglenes műemléki konzerválást, így a falsíkokat kijavítottuk, ideiglenes magasságig felhúztuk, a vízsákokat megszüntettük, egy részére pedig végleges falkoronát helyeztünk.

8. Dédes vára, a helyreállított falszakasz

Régészeti kutatás Dédes várában

Az írott források alapján 1254 előtt épült és 1567-ben lerombolt dédesi vár⁴ nyugati, legmagasabb pontján álló, igen rossz állapotú falszakaszon végeztünk 2009 nyarán állagvédelmi munkákat, valamint azt megelőzően régészeti megfigyeléshez kapcsolódó fal-kutatást. A 2008 őszén tartott helyszíni bejárás során a miskolci Herman Ottó Múzeum, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Észak-magyarországi Irodája és a Bükk Nemzeti Park munkatársaival közösen megállapíthattuk, hogy a várfokon található L alakú magas falrészlet vészesen meggyengült. Az ekkor született közös megállapodás sürgős állagmegóvásra tett javaslatot. Sajnos a konzerválni kívánt falszakasz egy jelentős része 2009 húsvétját követően, eddig ismeretlen okból ledőlt. A további balesetveszély elhárítása érdekében nem lehetett tovább várni a romok állagmegóvásával. Így a nyáron folyamatos régészeti szakfelügyelet mellett kibontattuk a megmaradt falcsonkot a 2009-es és a korábbi (középkori) „önmaga törmelékéből”.

A kutatás során a támpillérekkel erősített L alakú falszakasz északi fala mindkét oldalán szintsüllyesztést hajtottunk végre, hogy a törmelék alatt lévő még ép falsíkokat felszínre hozzuk. Ugyanis igazodnunk kellett ezekhez a falsíkokhoz, mivel a felfalazás

4 Dédes váráról a legutóbbi összefoglalást l.: SÁRKÖZY SEBESTYÉN: Várak a Bükk hegység északi oldalán: Verepce és Dédes várai. In: *Várak, kastélyok, templomok*, 5. (2009/4) 8–11.

során ezek jelenthették a kiegészítések biztos alapjait. A kutatás előtt a vizsgált terület déli felén megfigyelt mikrodomborzati viszonyok alapján feltételeztük, hogy az állagmegóváásra előkészítendő falszakasz egy nagyobb (talán kéthelyiséges?) épület vagy torony maradványa lehet.

Az objektum északi falát mintegy 7 m hosszúságban tisztítottuk meg a törmeléktől. Szélessége 190–200 cm-nek bizonyult. Megállapíthattuk továbbá, hogy a 2009. tavaszán ledőlt faltömb szabályosan, a jelenleg még felszín felett lévő falegyennél vált el, és borult ki. A kutatás során megtaláltuk az épület/torony északkeleti sarkát, ahol egy szabályos $25 \times 30 \times 40$ cm-es vulkáni tufából faragott sarok-kváderkövet figyeltünk meg. Maga a falazat szendvicses szerkezetű, azaz két külső, nagyobb kövekből rakott falköpeny közét apróbb, tömör, masszív habarcsba rakott kövekkel töltötték fel. Az épület/torony keleti falán megtaláltuk és részben kibontottuk bejáratának küszöbkövét, illetve a törmelékréteg alatt azonosítottuk az égett, faszenes padlóját is.

Kiderült, hogy az objektum északkeleti sarka egy térben elforgatott, a fennálló falaknál korábbi és visszabontott épület nyugati falába lett beleépítve. A korábbi épület mintegy 2,5 m vastag falát a megtalált küszöb szintjéig bontották vissza. Ez a korábbi épület a jelenlegi romoktól kissé északkeletre helyezkedik el, északi fala, melynek csak rövid szakasza esett a megfigyelési területbe, közvetlenül a hegy északi platójának szélén helyezkedik el. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a megtalált korábbi épületet talán a forrásokban is említett 13. századi vár egyik részével azonosíthatjuk, míg a jelenleg is fennálló és konzervált falak a vár életének későbbi szakaszához köthető. Ezeket a feltételezéseket azonban csak egy kiterjedt régészeti kutatás során tisztázhatjuk pontosan.

A várhelyreállítások műemlékvédelmi tapasztalatai

Amint ez az előbbieken alapján is látható, a régészeti kutatás feladata, hogy alapvető információkat nyerjünk az objektumról és ezeket felhasználhassuk a romfalak konzerválásához, kiegészítéséhez és rekonstrukciójához.

Dédes vár esetében az elsődleges cél a megsemmisült (leomlott) falszakasz hiteles visszaépítése valamint a még fennálló falszerkezet statikai megerősítése, stabilizálása és a falkorona védelme volt. A szondázó régészeti kutatást tehát az indokolta, hogy – főleg a belső oldalon – a falsík legalsó pontját elérjük, ennek hiányában ugyanis nem lett volna lehetséges a fal kiegészítése és arra történő rá- és kiegészítő falazás. Itt azzal a jelenséggel álltunk szemben, hogy míg a fal két külső síkját alkotó markáns kövek, mintegy a szendvicsfal sajátosságaként és a gyorsabb pusztulás (kifagyás) eredményeként, általában hamarabb kilazultak és kiestek a falszerkezetből, addig a falmag – a rendkívül erős korabeli habarcsnak köszönhetően – többnyire szinte épségben fennmaradt.

A rekonstrukciós munka során fő szempont volt, hogy az újrafalazásoknál és a kiegészített falszakaszoknál az eredetivel (meglévővel) azonos falazási módot alkalmazzunk, valamint a falszerkezet eredeti, meghatározott távolságokra lévő ún. kiegyenlítő vízszintes síkjait a fal teljes keresztmetszetében képezzük ki. További szempont volt, hogy a kiegészítéseket helyszíni, megtisztított, lehetőleg az eredetivel azonos kőanyag felhasználásával alakítsák ki, mélyfűgázást alkalmazva.

A kutatás során megfigyelt jelenségek lehetőséget adtak arra is, hogy több helyszínen (Dédes, Cserép, Szádvár) is értelmezzük a középkori – kora-újkori kőfalazási mód építéstechnikai sajátosságait. Ennek során kerestük azt a megoldást, hogy a mai körülmények,

adottságok és lehetőségek keretei között, miképp lehet elérni olyan falazásmódot, mely leginkább hasonlatos az eredeti falszövetre. Dédes vár esetében a jövőben még az ismert kb. 80–90 éves archív fotók is segíteni tudják majd a hiteles rekonstrukciót.

A vízszintes kiegyenlítő síkok a legtöbb hazai várfal esetében általában kb. 70–110 cm között váltakozva követik egymást, de Dédesen megfigyelhető volt, hogy ettől jóval sűrűbben, kb. 25–35 cm közötti egymást követő kiegyenlítő síkok léteznek. E jelenségre több magyarázat is kínálkozik. Az eddigi megfigyelések alapján is ismert volt, hogy ahol a kiegyenlítő síkok felső érintőjében lyuksor húzódik, az a falazó állvány befogott megtámasztó gerendáinak nyoma. Sok esetben ez azonban hiányzik, mégis találunk kiegyenlítő síkot. Így inkább azt valószínűsíthetjük, hogy az egyetlen munkafolyamatban (vagy egy nap során, vagy egy habarcskeveréssel) felrakott falszakaszt jelzik e vízszintes kiegyenlítő síkok, amit mindig egy (általában 2-3 cm) vastag vízszintes habarcterítéssel zártak le.

Szádvár esetében az volt figyelhető a kiegészítő újrafalazás során, hogy a fal külső síkjában esetlegesen megjelenő kisebb (alátámasztó, illetve a kő felső síkját ezáltal vízszintes helyzetbe hozó) kövek csak úgy maradhattak helyükön, ha a falat – annak mindkét oldalán kiképzett – zsaluk közé rakják. Ennek hiányában ugyanis a fal a kövek súlya, valamint a híg habarcs miatt hamar szétcsúszik. A fal külső oldalainak – fentiekben is már említett – jelentékeny pusztulása miatt azonban ilyen zsalu nyoma – akár habarcsle nyomatként is – eddig még nem volt megfigyelhető.

Ugyanitt volt tapasztalható az a sajátos jelenség is, hogy a növényzet gyökerei a pusztulási folyamat során mélyen benyúltak a falszerkezetbe a kövek közé, sőt annak szinte teljes keresztmetszetében az egykori mészhabarcsot földdé átalakítva a feltárt fal instabilitását okozták. Az ilyen falszakaszokra statikai okok miatt csak azt követően lehet ráfalazni, ha ezt az instabil falat szétbontják és egy kellően stabil részt elérve újra rakják. Az eredeti falszövet kétségtelenül értéket jelent, de ebben az esetben az egyébként is már átalakult laza és gyenge habarcs miatt fontosabb szemponttá vált a fal stabilitásának biztosítása. Az alaktalan kövek eredeti helyzete önmagukban nem értékhordozók. Itt kell utalni arra, hogy számos korábbi műemlék-helyreállítás esetében elsődlegesen csak a falak felső koronájának védelmére törekedtek, többnyire cementet tartalmazó kötőanyag alkalmazásával, ami az alsóbb rétegű, bár eredeti, de korántsem kellően stabil falszövetben a nedvesség felđűsölését és ezáltal annak gyors és látványos pusztulását eredményezte.

Cserépvárnál a különböző korokhoz kötött falazatok már falazási módjukban is eltértek egymástól. Így markánsan elkülönült a korábbi tipikusnak mondható falszakaszoktól a török korszak (valószínűleg 17. sz. elejére tehető) ún. ciklopsz típusú falazással történt köpenyezése sajátos döntött falsíkkal, kiegyenlítő falegyenek nélkül. Az ásatással felszínre került eltérő síkú falszakaszok „összehozása” és a térbelileg is eltérő falsíkok értelmezése néha komoly dilemmát jelentett és gyakori helyszíni művezetést igényelt.

A helyreállítandó falszakaszokhoz és kiegészítésekhez az eddigi rövid időszakra visszatekintő tapasztalatok alapján is megfelelőnek tekinthető a kiválasztott zsákos fagyárló, de cementet nem tartalmazó trassz habarcs alkalmazása. Remélhető, hogy az elmúlt évtizedek számos romhelyreállításánál tapasztalható utólagos falkiromlás és pusztulás megakadályozására, valamint a falszakaszok felső – véglegesnek szánt – síkjának leárására is sikerül majd a kísérletinek is nevezhető kivitelezések során egy hosszú távú megoldást megtalálni.⁵

5 A falak állagvédelemmel kapcsolatosan lásd még: KOSDI ATTILA: A romfalak ideiglenes állagvédelme: http://www.koh7.hu/1_muemlek/080920_falvedes/fal_vedelem.html (Letöltés ideje: 2010. április 6.).